

OSVRTI I PRIKAZI

Dragan Jakovljević
Filozofski fakultet
Nikšić

UDK:172.355
Naučna kritika
Primljeno: 14. 02. 2000.

JEDNO "KLASIČNO DELO"?

(Akademik prof. dr Ljubomir Tadić, *Nauke o politici*,
BIGZ, Beograd, 1996, str. 660; 2. dopunjeno izdanje)

Deceniju nakon prvog objavljivanja, pred nama se, u ponovljenom i proširenom izdanju, pojavila ova izrazito obimna knjiga, nastala iz lekcija koje je autor između 1965. i 1975. držao na Univerzitetu u Beogradu. Tekstove predavanja obuhvaćenih zbirkom pisac je očito pokušao naknadno dovesti na jedan sistematičniji oblik. No, ta nastojanja čak ni u drugom, dopunjenom izdanju nisu dovoljno uspela, pa ukupno štivo i dalje ostaje jasno prepoznatljivo kao samo donekle uređena skupina lekcija. Poslednje ne bi, doduše, moralo da važi kao ozbiljniji nedostatak, pod uslovom da je knjiga na primeren način i koncipirana – naime kao publikacija serije univerzitetskih predavanja, sakupljenih tokom određenog perioda akademske aktivnosti. Kako je pak ona koncipirana na drugačiji, daleko ambiciozniji način (kao "nauka o ..."), to naznačena upadljiva karakteristika poprima status defekta. Ukupna izvođenja u knjizi stekla su u sledu date okolnosti hibridni karakter jedne ne uvek srećne mešavine između (selektivnog) *istorijata* socijalno-političke filozofije i nerazrađenih pokušaja da se s njim povežu *teorijsko-sistemska* razmatranja naslovljenih fenomena, povodom kojih su različiti autori zastupali isto tako različita mišljenja. Pritom se stvari za čitaoca dalje komplikuju time, što prikazujući stanovišta drugih autora pisac nije sasvim udovoljio osnovnom zahtevu jasnog razlučivanja onoga što čini njegovo vlastito mišljenje, od onoga što predstavlja sadržaj gledišta autora čije se koncepcije izlažu.

Iako je poduhvat, bez sumnje, ambiciozan, simptomatično je da, uprkos vidnom trudu autora, knjiga poseduje mnoge nedostatke u svom metodološkom delu. To se dosta indiskretno manifestuje u spornim razmatranjima o metodskim problemima političke teorije i odgovarajućim koncepcijama unutar savremene metodologije (str. 91-105). Tako, recimo, pri izlaganju o ("empirijsko-analitičkoj") *metodi* i *teoriji*, pisac te pojmove ne razlikuje na jasan način, kako bi potom zaključio da "nije lako uspostaviti razliku" između onoga što se naziva "teorija" i onoga što zovemo "tehnika istraživanja". Ne čudi što tu razliku "nije lako uspostaviti", kad u izlaganju nema jasnog usmerenja o tome gde je valja tražiti! Odvajanje *činjenica* i *vrednosti* dalje se poistovećuje s "neopozitivističkom tradicijom" (str. 90), što je teško održivo tvrđenje s obzirom na okolnost, da je ista teza bila zastupana i od strane teoretičara bitno drugačijeg konceptijskog profila – kao što su, recimo, I.

Kant i njegovi brojni sledbenici. Samo izlaganje problematike vrednosnih sudova izvedeno je na način koji se može osporavati. Tako, na primer, autor *vrednosne* sudove jednostavno redukuje na *preskriptivne*, poistovećujući atribuciju vrednosnih predikata s normativnim propisivanjem – što je vrlo problematično stanovište. Isto tako, autor ne utvrđuje jasnu razliku između naučnih *zakona* i *objašnjenja*, dok sama naučna objašnjenja bez ikakve argumentacije dalje redukuje na *uzročna* objašnjenja, čime bi sva objašnjenja drugačijeg tipa prestala važiti kao *naučna* objašnjenja u striktnom smislu reči (!) U daljim metodološkim razmatranjima koja, uzeta za sebe, zaslužuju krutiku, autor "empirijsko-analitičkoj" metodi pretpostavlja "*istorijsko-dijalektičku*" metodu i teoriju, na način na koji je to u domaćoj literaturi bilo rađeno pre 30-ak godina. Kao što je i bilo za očekivati, izlaganje same "istorijsko-dijalektičke" metode i teorije je pritom ostalo nedovoljno razvijeno za razgraničenje jednog logički drugojačijeg tipa metodologije i teorijske strukture. Konačno, pisac, kao više puta u ranijim spisima, demonstrira svojevršno idolopoklonstvo prema J. Habermasu, čije teze preuzima potpuno bezupitno kao objave gotovih istina, premda su u metodološkoj literaturi odavno iznete vrlo ubedljive kritike tih teza (str. 105).

Glavni kvalitet knjige čini *istorijska informativnost*, obilje navoda o različitim koncepcijama socijalno-političke filozofije, razvrstanih u 16 odeljaka. Te informacije mogu biti od koristi i već upućenima u istorijat političke teorije i njena dominantna strujanja, bilo da se radi o sociolozima, filozofima, pravnicima, politikolozima... Doduše taj kvalitet informativnosti važi prvenstveno u odnosu na klasične koncepcije, kao i još na neke koncepcije s početka HH veka, znatno manje ili jedva za *savremene* koncepcije iz druge polovine veka. Što se poslednjeg tiče, zapanjuje nonšalantnost kojom pisac jednostavno apstrahuje od izlaganja tako značajnih koncepcija, koje su danas u žiži interesovanja stručne javnosti, kao što su to koncepcije *Rolsa*, *Volzera*, *Dvorkina*, *Nozika*, *Raca*... Pri tom se radi o stanovištima, koja su u opticaju već preko četvrt veka, i bez kojih se više ne može pisati ozbiljna istorija socijalno-političke filozofije. Stoga je svakako bilo neophodno, da makar u drugo, dopunjeno izdanje ove knjige budu uključeni i sažeti prikazi bazičnih teza i koncepcijskih projekata tih mislilaca. No, akademik Tadić kao da za ljude iz njegove generacije, tzv. "*praksisovaca*", svojstvenom samouverenošću pretpostavlja, da razvoj prave socijalno-političke filozofije treba da je stao baš tamo negde gde je on 1975. godine zastao sa svojim predavanjima na Univerzitetu u Beogradu (!)

Posebno je zanimljiv prikaz levičarske tradicije, te izlaganje distinkcije između tzv. "konzervativnog socijalizma" i autentične socijalističke programatike izgradnje društvene zajednice na bitno novim temeljima, pri čemu bi tekovine predašnjeg društvenog poretka trebalo da budu sačuvane i dalje unapređene. U toj materiji je prof. Tadić kod kuće, jer je i sam od rane mladosti, pa sve do skorijih dana (kada je pristupio jednoj političkoj stranci čiji je program daleko bliži desnom centru no levici), pripadao tom ideološkom pokretu, imajući priliku da se lično dobro upozna s njegovim teorijskim i praktičkim dilemama, usponima i padovima. Međutim, kako odmiču poglavlja knjige, sve očitijom postaje svojevrсна ideološka pristras-

nost autora, manifestovana na dvojak način: (a) u stavu prema alternativnim političkim koncepcijama (konzervativizam, liberalizam, ...), na koje on kao da gleda kroz naočari svojih mladalačkih ideoloških opredeljenja, bez neophodne i ubedljive argumentacije; (b) u odnosu prema umereno levim koncepcijama, što je naročito vidno pri obuhvatnom odbacivanju socijaldemokratske tradicije i njenih dostignuća (doduše, u ovoj knjizi preduzetom s nešto manje žestine no u nekim ranijim pamfletima). Kako pred nama nije književno-umetničko, već naučno štivo, to je uputno razlikovati između *jezičkog izraza* formulacija i *ideoloških sadržaja* koji se njima zastupaju, a kad te dve stvari razlučimo, ubrzo se uviđa ono što je fundamentalna karakteristika ove knjige: da se, naime, jednim *srazmerno umerenim*, nenapadnim jezičkim izrazom formulišu ideološka opredeljenja koja nipošto *nisu* umerena, već, naprotiv, spadaju među *izrazito radikalna*, mestimično čak *ekstremistička* rešenja unutar spektra levo orijentisanih političkih opcija! Prvu indicaciju u tom smeru pruža nam već naznačeno rigidno odbijanje zapadnoevropske *socijaldemokratije*, dok je drugi pokazatelj sadržan u čvrstom opredeljenju autora, da sva budućnost ljudskog društva leži *jedino u punoj negaciji tržišne privrede i građanskog društva*, u njihovom ukidanju putem jednog obuhvatnog preobražaja društvenog poretka u skladu s radikalno levim političkim normativima. Središnju ulogu u željenom ukidanju tržišne privrede i građanskog društva trebalo bi da pri tom odigra model društveno-ekonomskog organizovanja nama ne nepoznat iz nedavne prošlosti: *radničko samoupravljanje* (!). Tu akademik Tadić nepokolebljivo sledi ideološku nit svojih predašnjih knjiga, u kojima je davno već zacrtao tezu, da "bez dijalektičkog ukidanja rada i rušenja države kao pojavnih oblika građanskog društva i privatne svojine" nema ljudima sreće na zemlji (up: *Poredak i sloboda*, str. 305), te da princip "*slobodne konkurencije*" navodno "neposredno vodi... *negaciji demokratije*" (isto, str. 172). Samoupravljanje bi po njemu pak trebalo da vodi ukidanju svih vidova otuđenja čoveka u savremenom društvu, i on ga, afirmišući "svest o *klasnoj ograničenosti slobodnog rada i pravne države*" (*Nauka o politici*, str. 195), vidi kao univerzalni "proces emancipacije" (isto, str. 415). No, "ideja samoupravljanja" viđenog kao "proces" neće biti mnogo manje dogmatska od one, u kojoj se samoupravljanje vidi kao stanje, ukoliko se ono pritom samo deklarativno-utopijski projektuje kao iščekivano spasenje od svih društvenih zala, te konačno izbavljenje od svih stranputica ljudske istorije – bez da bi takve visoke pretenzije bile na iole zadovoljavajući način teorijski obrazložene, argumentovano utemeljene. Jedina vrsta argumentacije koju pisac nudi jesu već izandale ideološke parole o "*besvesnoj stihijnosti*" *tržišne privrede*, "*klasnoj ograničenosti*" pravne države i potrebi "revalorizovanja društvene suštine čoveka kao svesnog bića" preko afirmacije "*društvene svojine*". U tim izvođenjima prepoznatljive su izvesne ideološke predrasude, kao što je ona, da ukoliko privredni tokovi ne budu unapred planski iskalkulisani, onda *mora* nužno nastupiti "besvesna stihijnost". Nasuprot tome, savremena socijalna i ekonomska teorija je (nadovezujući se na određene rezultate klasika) ubedljivo pokazala mogućnost nastanka tzv. "spontanih poredaka" (kao jezika, prava, tržišta, ...), koji jesu "produkt ljudskih *postupaka*, ali ne i ljudskog *plana*", prethodno proračunatih nacrti (Hajek). Prema tome,

moć je postanak funkcionišućih socijalnih institucija i bez prethodnog planiranja, a izostajanje planskog dirigovanja ne mora voditi samo "stihiji" i haosu, od kojih bi prema ideološkoj koncepciji akademika Tadića jedino pravo прибежиšte bilo u samoupravno-planskoj privredi, tj. u tome, da "... udruženi proizvođači *putem svojih samoupravnih organizacija odozdo do gore*, urede svoju proizvodnju *na osnovama planske privrede, ali bez (...) posredovanja i rukovođenja*" (str. 313).

Tu se nadalje očituje precenjivanje potencijala "svesnog" planiranja, s obzirom na nepotpunost znanja o svim relevantnim aspektima ekonomskih tokova, s jedne, i potcenjivanje kompleksnosti privrednih procesa, s druge strane. Naivno je ubede-nje, da će se već samim planskim uređenjem proizvodnje dospeti do eficientne planske privrede; proizvodnja doduše jeste lako podložna planiranju, ali ona čini samo jedan segment ukupnih privrednih aktivnosti, pa njenom planskom kontrolom ni izdaleka nije data garancija za uspešno funkcionisanje privrednog procesa u celini.

S bezbrižnošću autentičnog laika u oblasti ekonomske teorije, akademik Tadić potpuno ignoriše sva poučna iskustva iz istorijskih pokušaja realizovanja planske privrede, utemeljenja privrednih aktivnosti na tzv. "društvenoj" svojini, i samoupravnog organizovanja privređivanja, te uopšte ne zalazi u problematiku *eficijentnog funkcionisanja* privrede (!). Njemu su ovde očigledno važnije *ideološke (uto-pijske) projekcije*, no ozbiljna teorijska analiza, koja bi bila makar u izvesnom dos-luhu s nalazima savremene ekonomske teorije. Tako on u sumi svojih razmatranja kao lek protiv "stihijnosti" tržišne privrede i pratećeg ("klasno ograničenog") društvenog uređenja nudi sledeće:

"Protiv besvesne nužnosti koju nameće zakon vrednosti može pomoći samo ona proizvodnja života... *koja na bazi društvene svojine stvara providne, jednostavne* odnose među ljudima..." (str. 412).

"U ekonomskom pogledu samoupravljanje je slobodna asocijacija slobodnih proizvođača (...) *koji su ujedinjeni demokratski odozdo naviše* i čiji bi se *najviši* oblik mogao nazvati *kongresom radničkih saveta*" (str. 447).

Da privređivanje na bazi "društvene" svojine vodi "providnim, jednostavnim odnosima" može važiti za uslove primitivnog privrednog života u plemenskoj zajednici (za šta ima poznatih primera iz istorije); da će ono voditi istim takvim odnosima i u uslovima savremene ekonomije, jeste pak nalaz ideološke fantazije. Prof. Tadić nas ovde, na pragu XXI, zapravo vraća u XIX vek, kada su još s izvesnim kredibilitetom projektovane takve lagodne utopijske vizije, koje sveopšte razotuđenje i blagostanje vide kao ostvarljive kroz nekoliko srazmerno jedno-stavnih političkih mera: zabrana privatne svojine, udruživanje radnika-proizvođača, podvrgavanje privrednih aktivnosti obuhvatnom planskom dirigovanju prethodno izglasanom od strane radničkih saveta i njihovih kongresa... (Pritom bi jedan takav "kongres radničkih saveta" verovatno morao biti u stalnom zasedanju i *raditi u plenumu*, kako bi se budno opservirale i planski kontrolisale sve privredne pojave, te obezbedilo ostvarivanje neprekinute harmonije "opštih" i "posebnih" interesa). Ni ovde prof. Tadić ne gubi ni trenutka vremena nad pitanjem realne i delotvorne ostvarljivosti takvog svežnja visokih ideoloških ciljeva, niti pak pokušava makar

naznačiti, kako bi to uopšte trebalo da funkcioniše pretpostavljeno neposredno planiranje, tj. *planska* privreda “*bez rukovođenja*”. Kako bi, dalje, u takvom-neznanom-kakvom privrednom poretku trebalo da bude ostvarivana *ekonomska sloboda*, ako se eliminišu slobodna konkurencija i nesputano preduzetništvo te zavede obuhvatna planska regulacija, tj. ekonomski *intervencionizam* “kongresa radničkih saveta” i njihovih deputata? U tom pogledu autor jedino nudi izvesnu kvazisoluciju *retoričko-deklarativne* prirode, koja se sastoji u opetovanom pripisivanju predikata “slobodno” – na upadljiv način u sintagmi “slobodna asocijacija slobodnih proizvođača”. Pritom ostaje maglovito, na koji bi to tačno način ekonomski subjekti u okvirima jednog takvog privrednog sistema trebalo zapravo da važe kao “slobodni”, a da istovremeno svi glavni tokovi privređivanja budu unapred predodređivani planskim odlukama kolektivnih organa samoupravljača?

Kad neko i nakon svih istorijskih iskustava i dalje tako zdušno i bezrezervno insistira na takvim konceptijskim projektima, onda se tu da nazreti izvesna *arogancija nepopravljivo dogmatskog stava*, koji jedostavno ignoriše sve davno uočene ozbiljne defekte, probleme i anomalije takvih projekata, koga uopšte ne interesuju nikakvi, ma kako ubedljivi protivargumenti i teorijsko-kritički rezoni. U takvom stavu kumulativno se manifestuje latentna dogmatska profilisanost socijalno-političkih shvatanja akademika Tadića, koja su u prethodnom razdoblju dugo vremena u javnosti plasirana s etiketom “anti-dogmatizma”, naime, kao protivljenja staljinističko-lenjinističkoj verziji marksizma, da bi se tek iščezavanjem poslednje sa svetonazorne scene mogla jasno sagledati dogmatska okorelost nekih pretpostavki na kojima počivaju i sama ta, svojevremeno u nas vrlo popularna, shvatanja. Na sadašnjem stupnju razvoja socijalne teorije i ekonomske nauke moramo konstatovati, da je naprosto *teorijski neodgovorno* i dalje istrajavati na operisanju s onakvim (po njihovim proklamovanim krajnjim ciljevima možda privlačnim), jednostavnim *ideološkim projekcijama*, čija ostvarljivost i načini funkcionisanja u društvenoj praksi ne bivaju podvrgnuti *nikakvoj iole ozbiljnijoj analizi*, a kamoli da bi bili pruženi uverljivi dokazi njihove pretpostavljene efektivnosti. Nakon svih stečenih jasnih istorijskih i teorijskih pouka, danas jednostavno *nemamo više prava* na olako izricanje takvih utopijskih proročanstava bez odgovarajućeg racionalnog obrazloženja.

Pojavljivanje drugog izdanja ove knjige praćeno je bombastičnim preporukama, pa tako recenzent D. Simeunović ističe, kako je ona već u prvom izdanju postala “klasično delo”, te da predstavlja “izvanrednu kombinaciju učenika, studije i enciklopedije”. Čak i shvaćene kao striktno omeđene na domaće kulturno podneblje, ovakve procene će se svakom upućenijem čitaocu ubrzo moći iskazati kao ne sasvim ukusna hvalisanja: data knjiga, naime, nesumljivo poseduje izvesne respektabilne vrednosti, ali istovremeno i odviše ozbiljne nedostatke i slabosti, da bi se mogla deklarirati kao “klasično delo”.